

Kapetan bojnog broda
mr BERISLAV VISKOVIĆ

Anglo-američke snage na istočnoj obali Jadrana pred završne operacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

Ideja o invaziji Balkana javila se početkom drugog svjetskog rata, u okviru plana francuskih generala Gamlena (Maurice Gamelin) i Vegana (Maxime Weygand) o ostvarivanju savezničkog fronta u jugoistočnoj Evropi iskrcavanjem anglo-francuskih snaga u Solunu. Međutim, kapitulacija Francuske (juni 1940) omela je taj plan, koji je, svakako, imao poticaj u solunskom frontu iz prvog svjetskog rata, ali nikako nije odgovarao vojnoj i političkoj konstelaciji s početka drugog svjetskog rata. Tek je zahvaljujući anglo-američkom iskrcavanju u sjevernu Afriku (novembar 1942) sredozemno ratište preraslo u krupno poprište operacija savezničkih snaga i odlučan činilac u strategijskim razmatranjima o daljem nastupanju na Hitlerovu »evropsku tvrđavu«.

Poslije savezničkih pobjeda u sjevernoj Africi, u proljeće 1943. godine, u okviru planova i rasprava o mogućim ciljevima dalje savezničke ofanzive u Sredozemlju, spominje se sve češće i Jadransko more kao pomorsko vojište od posebnog značaja. To su naročito isticali Britanci, čije političko i vojno rukovodstvo, tada još uvijek zadojeno idejama imperijalne politike, nije napuštalo ideju o invaziji Balkana, poniklu još na samom početku rata.

Britanski strategijski planeri predlagali su u aprilu i maju 1943. operacije kojima bi bio cilj osvajanje Drača i Dodekaneza. Britanski general Vilson (Henri Wilson), komandant savezničkih snaga na

Srednjem istoku, iznio je mišljenje da bi te operacije bile uvod u »kasnije operacije krupnih razmjera... Takve operacije ne bi stvorile samo perspektivu o postizanju odlučnih poraza neprijatelja, nego bi nam prisutnost jakih britanskih snaga... u istočnoj Evropi dala u ruke jače karte prilikom stvaranja konačne pogodbe s Rusima...«¹

Krajem maja, premijer Čerčil (Churchill) u jednoj okružnici je pisao: »Zauzimanje južnih dijelova Italije... otvoriti će nam pristup u Jadran i omogućiti nam da u jadranske luke otpremimo čitave tovare municije, ali i agente, možda čak i manje skupine komandosa.«² Saveznički Kombinirani odbor načelnika generalštabova (Combined Chiefs of Staff) predložio je da se nakon zauzimanja Sicilije obrazuje mostobran kod Drača, odakle bi saveznički odredi za duboke prodore »pomagali gerilce i snabdijevali ih.« Britanci su uskoro razradili ideju, prema kojoj je kod Drača trebalo iskrcati četiri udarne brigade i divizije, da bi »aktivirale gerilce, a mi bismo ih s kopna mogli podržati i u tu svrhu namijeniti do 500 bombardera i 300 transoptrnih aviona.«³

Takvi britanski stavovi zasnivali su se na činjenici da je razvoj vojnih i političkih događaja u drugoj polovini 1943. godine prijetio da uzdrma britanski položaj u istočnom Sredozemlju. Pored toga, sve veće narastanje i snaženje narodnooslobodilačkih pokreta u Jugoslaviji, Albaniji i Grčkoj predstavljalo je veoma značajan činilac i pružalo šansu britanskim (savezničkim) komandantima na Sredozemlju da na tlu Balkana potraže oslonac u oružanim snagama oslobodilačkih pokreta za dalje nastupanje na Hitlerovu Njemačku. Otud sve veći značaj Jadrana u savezničkoj, posebice britanskoj sredozemnoj strategiji.

Jugoslavenski narodnooslobodilački pokret i njegove oružane snage predstavljali su snagu koja je, realno, sve više trebalo da bude spona između savezničkih frontova koji su se primicali Balkanskom poluotoku. Vojno i političko rukovodstvo jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta sistematski je i budno pratilo zbivanja na Sredozemlju. Ono je ispravno procijenilo veliki strategijski značaj Jadranskog mora za pokret u cjelini i dalo mu je odgovarajuće mjesto u strategiji narodnooslobodilačkog rata. Upravo zahvaljujući tome, jugoslavenski narodnooslobodilački pokret i njegove oru-

¹ V. Kljaković, *Pitanje savezničkog iskrcavanja na Balkan*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 3/1978.

² W. S. Churchill, *The Second World War*, vol. IV, London 1968.

³ E. Barker, *Britanska politika na Balkanu u drugom svjetskom ratu*, (prevod s engleskog), »Globus«, Zagreb 1978.

žane snage zauzimaju u toku ratne 1943. godine na Jadranu takav položaj koji će omogućiti suradnju i sadejstvo sa saveznicima na ravnopravnoj osnovi.

U kratkoj analizi četvrte i pete neprijateljske ofanzive Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije 10. jula 1943. konstatirao je slijedeće: »Ova neprijateljska ofanziva... imala je za cilj da uoči otvaranja drugog fronta i invazije Balkana od strane saveznika, očisti jadransko zaleđe i likvidira jezgro naših snaga koje bi moglo svojim dejstvom u pozadini fašističke vojske u slučaju desanta osujetiti obranu Jadrana.«⁴

Vojno i političko rukovodstvo jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta obraćalo je invazionim planovima posebnu pažnju i zbog toga što su snage kontrarevolucije, također, ozbiljno računale na iskrcavanje anglo-američkih snaga na jugoslavenskom tlu.

U telegramu predsjednika jugoslavenske kraljevske vlade u izbjeglištvu, Slobodana Jovanovića, četničkom vođi Dragoljubu — Draži Mihailoviću, od 23. aprila 1943, spominje se plan savezničkog iskrcavanja na Balkanski poluotok, u okviru kojeg je za Mihailovića i njegov pokret navodno »rezervirana uloga prvog reda«.⁵ U prpratnom pismu uz ovaj telegram britanski ambasador pri Kraljevskom dvoru, Džordž Rendel, javlja šefu odsjeka za Jugoslaviju u Forin ofisu (Foreign Office), D. Hauardu (Douglas Howard), da je od Jovanovića dobio francusku verziju nacrtu poruke za Mihailovića i da smatra kako izraz »dans un bref délai« (u kratkom roku) ne odgovara stvarnosti. »Situacija je trenutno takva da mi planiramo operacije kako bi bili spremni za balkansku kampanju, koja bi, naravno, mogla započeti u bliskoj budućnosti, ali bi, isto tako, mogla biti odložena za određeno vrijeme. Mislim da bi bila greška neko-rektno poticati očekivanja generala Mihailovića o skorom početku tih operacija, pa bi stoga bilo bolje isticati da je riječ o planiranju a ne o neposrednom izvršenju balkanske kampanje.«⁶

Poslije kapitulacije Italije i gotovo istodobnog iskrcavanja anglo-američkih armija na njeno tlo, najzad su stvoreni uvjeti da u Jadransko more uplove saveznički ratni brodovi. Saveznici su uplovili u jadranske vode uglavnom s lakim pomorskim snagama i, bar za početak, s ograničenim operativnim ciljevima. Na dan formiranja

⁴ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (Zbornik) tom II, knj. 10, dok, br. 32.

⁵ Public Record Office, »Foreign Office«, 371/37584, R 3752. Kserografirana građa u Arhivu Vojnoistorijskog instituta.

⁶ Isto, Rendel Howard, 25. aprila 1943.

Mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, 18. oktobra, uplovili su u Vis s tri torpedna čamca komandant Obalnih snaga i komandant 24. flotile torpednih čamaca. Razrađeni su neophodni detalji suradnje savezničkih pomorskih i vazduhoplovnih snaga na Jadranu s Mornaricom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Početkom januara 1944. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije odobrio je Britancima da uspostave manevarsku bazu za lake pomorske snage u Komizi, na otoku Visu. Odredima torpednih čamaca, motornih topovnjača, patrolnih i desantno-jurišnih čamaca, što su se početkom 1944. počeli prikupljati na Visu, uskoro su se pridružili i mornarički komandosi. Početkom maja na Visu su se našli Štab Druge brigade za specijalna dejstva (Special Service Brigade), na čelu s pukovnikom Tomom Čerčilom (Tom Churchill), ukupno oko 2.000 vojnika.⁷

Poslije zauzimanja južne Italije počelo je prikupljanje Sredozemnih savezničkih vazduhoplovnih snaga (Mediterranean Allied Forces — MAAF), prvenstveno američke 15. vazduhoplovne armije na južnim talijanskim aerodromima i širem rejonu Fođe. Januara 1944. godine uspostavio je svoju novu bazu u Brindiziju britanski 334 *ving*, koji je još od ranije imao zadatak da prenosi ratni materijal za Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Najzad, 1. juna 1944. formirane su savezničke Balkanske vazduhoplovne snage (Balkan Air Force — BAF), pod komandom vazduhoplovnog vicemaršala V. Eliota. Zadatak BAF bio je planiranje i izvršenje svih zadataka, kao i koordiniranje dejstava savezničkih vazduhoplovnih, pomorskih i kopnenih snaga na jugoslavenskom ratištu.⁸

Prvi saveznički avion sletio je 1. maja na aerodrom na otoku Visu, a odjeljenje od četiri lovačka aviona Prve jugoslavenske eskadrile 25. avgusta. Poletno-sletna staza na viškom aerodromu omogućavala je sigurno slijetanje i avionima Balkanskih vazduhoplovnih snaga i američke 15. vazduhoplovne armije, kada bi im poneslo goriva ili zbog pretrpljenih oštećenja. Zahvaljujući velikim pobjedama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i velikoj slobodnoj teritoriji što je stvorena u 1944. godini, saveznici su bili u stanju da na jugoslavenskom ratištu, u suglasnost i punu podršku i

⁷ *The Royal Navy in the Adriatic 1940—1945*, saopćenje historijskog odjeljenja britanskog Admiraliteta na znanstvenom skupu britanskih i jugoslavenskih historičara u Londonu 1976; J. Vasiljević, *Mornarica u NOR-u, VIZ*, Beograd 1972, str. 138; F. Maclean, *Rat na Balkanu* (prijevod s engleskog), »Prosveta« Beograd 1980, str. 72—92.

⁸ *The Army Forces in World War II*, vol 3, Chicago 1951, str. 326—336, 399, 422—477, 507—514.

pomoć Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, organiziraju veći broj pomoćnih letilišta (landing strips).

Aktivnost savezničkih pomorskih snaga u istočnim vodama Jadrana, u prvom polugodištu 1944. godine, ispoljavala se, uglavnom, dejstvom protiv njemačkog obalnog saobraćaja i sadejstvom jedinica 26. divizije i Mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u desantnim prepadima na srednjodalmatinske otoke. Premda aktivnošću savezničkih pomorskih snaga operativna sposobnost njemačke mornarice na Jadranu, koja je bila u formiranju, nije osjetnije ograničena, saveznički brodovi i avioni svojim prisustvom omogućili su Mornarici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije veću operativnu slobodu. Zapravo, Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bila je ta koja je svojom aktivnošću bitno uticala na poremećaj njemačkih planova i njihovo ostvarenje u odsudnoj fazi bitke za Jadran.

Treba napomenuti da savezničke pomorske snage nisu učestvovala u borbama za oslobođenje obale. Kada je trebalo da, 24. oktobra, saveznički desantni brodovi otplove s Brača i učestvuju u borbama za oslobođenje Splita, saveznički komandanti su obaviješteni da njihova pomoć u operacijama na kopnu nije potrebna. Od savezničkih snaga očekivala se, nadalje, isključivo logistička podrška Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u nastupajućim velikim operacijama.⁹

O čemu se, zapravo, radilo? U vrijeme kada je kraj rata bio sve očigledniji i kada se sve jasnije nazirala pobjeda antifašističke koalicije, politički interesi počeli su prevladavati vojne. Britanska vlada nastojala je osigurati izravan utjecaj na razvoj događaja na Balkanu, naravno i u Jugoslaviji. Njena politika i ideja o invaziji Balkana nisu ostali nezapaženi rukovodstvu jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta, pogotovo što je s faktorom invazije istočne obale Jadrana ozbiljno računala i jugoslavenska kontrarevolucija. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta izvanredno je ocijenilo značaj jadranskog pomorskog vojišta. Zato je Vrhovni štab, uoči kapitulacije Italije, prenio težište operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u zapadne dijelove zemlje, prema jadranskoj obali. U borbama s Nijemcima, u toku 1944. godine, uspješno je održana tzv. jadranska breša, koja je preko Visa povezivala jugosla-

⁹ *The Royal Navy in the Adriatic*. Admiral Č. E. Morgan, komandant savezničkih pomorskih snaga na Jadranu, prokomentarisao je pomenutu odluku riječima: »Izgleda da se naše prisustvo podnosi na otocima, a ne trpi na kopnu.«

vensko ratište sa savezničkim frontom u Italiji. Uspostavljanje zajedničkog fronta sa zapadnim saveznicima bilo je od uzajamne koristi: Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije vezivala je krupne njemačke snage i potkraj ljeta 1944. započela je završne operacije za oslobođenje zemlje. Time je dat važan doprinos općoj savezničkoj borbi i, posebno, olakšana su zapadnim saveznicima dejstva na frontu u južnoj Italiji. Stoga su zapadni saveznici bili veoma zainteresirani za suradnju i sadejstva sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije. To je bio glavni razlog što su nas snabdijevali ratnim materijalom i prihvaćali naše ranjenike i izbjeglice.

Na osnovu vijesti o rezultatima dogovora između Čerčila i Staljina¹⁰ vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta procijenilo je da postoji realna mogućnost da Velika Britanija, radi ostvarenja svog utjecaja u Jugoslaviji, u skladu sa sporazumom »fifty-fifty«, izvrši invaziju istočne jadranske obale. Stoga je ono bilo veoma oprezno kad se radilo o prisustvu savezničkih pomorskih i drugih snaga na našoj obali.¹¹

Pošto je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije depešom od 5. novembra odobrio da savezničke grupe minolovaca razminiraju prilaze Zadru, Splitu i Dubrovniku, saveznici su odmah zatražili da očiste prilaze i šibenskoj luci. U luke koje su ubrzo bile otvorene za saobraćaj, međutim, nisu uplovili samo minolovci i pomoćni brodovi, već su se uskoro pojavili i veći ratni brodovi čiji dolazak nije bio jasan niti najavljen. Tako je 11. novembra u Split uplovio britanski razarač s pet američkih oficira, a za razaračem je istog dana na Mletački gat u splitskoj luci pristala krstarica »Delhi«, također bez odobrenja Vrhovnog štaba.

Svjestan nastale veoma osjetljive situacije, Štab Mornarice NOVJ obavijestio je Vrhovni štab o dolasku savezničkih brodova i zatražio odgovarajuća uputstva, naglašavajući: »Svojim dolascima (saveznička brodovi — B. V.) stavljaju nas pred gotov čin i na vrlo

¹⁰ Dogovor između Čerčila i Staljina od 9. oktobra 1944. godine u Moskvi o podjeli interesnih sfera u jugoistočnoj Evropi. U odnosu na Jugoslaviju prihvaćen je paritetan utjecaj 50:50 (fifty-fifty).

¹¹ U pismu maršala Tita J. V. Staljinu od 5. jula 1944. o eventualnoj invaziji, navodi se slijedeće: »... Saveznici do sada još nisu pred nas postavili pitanje njihovog iskrcavanja na teritoriji Jugoslavije. Moram da kažem da takvo iskrcavanje nama ne bi bilo drago, jer sam uveren da će nam praviti neprilike u zemlji, zbog čega bi moglo dolaziti do raznih sukoba... U slučaju iskrcavanja mi ne možemo pristati na njihovu ma kakvu vojnu i civilnu vlast u našoj zemlji, koju Saveznici uspostavljaju tamo gde dolaze, jer kod nas postoji kako vojna tako i civilna vlast. Isto tako nećemo pristati da bilo kakve naše jedinice budu pod njihovom komandom...« („Вопросы истории КПСС“ br. 9/1984).

uporan i drzak način traže pravo boravka i rada«. Vrhovni štab je na to odgovorio: »Nismo odobrili nikakav dolazak krstarica«. ¹²

Poslije krstarice »Delhi« u Zadar je 19. novembra 1944. uplovila druga britanska krstarica — »Colombo«, sa sličnim zadatkom kao i »Delhi«. S južnog Jadrana stigla je vijest da se preko Dubrovnika, u okviru tzv. Grupe Floyd (Floyd Force), iskrcao oko 2.000 vojnika. Radilo se, zapravo, o jedinicama iz sastava britanskih kopnenih snaga na Jadranu (Land Forces Adriatic). Krajem oktobra 1944. dio britanskih snaga iskrcao se u Dubrovniku, koji su već oslobodile jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije dozvolio je Britancima da iskrcaju samo tri baterije sa 12 topova i radi zaštite jedan *komando* jačine 500 vojnika. Međutim, pristiglo je obavještenje »da ima Engleza preko ovog broja, da uzimaju u zaštitu ustaške i četničke zločince i da su paralizovali i onemogućili našu vlast«. ¹³

Osim toga, saveznici su upravo u to vrijeme predložili uspostavljanje svoje vazduhoplovne baze u Zadru za avijaciju Balkanskih vazduhoplovnih snaga, uz korišćenje zadarske luke, i to oformili u jednom veoma ambicioznom operacijskom planu nazvanom »Fairfax«. Tim planom predviđalo se da Britanci lociraju na zadarski aerodrom šest lovačkih, odnosno lovačko-bombarderskih eskadrila, uključujući i dvije eskadrile vazduhoplovstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Potom bi se priključile eskadrila bombardera i eskadrila noćnih lovaca. Tim snagama bi se pridružile oklopne, artiljerijske i pješadijske jedinice, radi odbrane baze i eventualnih ofanzivnih dejstava u suradnji s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije, ukupne jačine preko 20.000 ljudi. ¹⁴

Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, maršal Tito, na vrijeme je uočio opasnost koja prijeti od ovog neplanskog i nekontroliranog prikupljanja britanskih snaga na istočnoj obali Jadrana. Stoga, on je jednom depešom iz oktobra 1944. upozorio: »Nigdje bez našeg odobrenja savezničke vojske ne mogu stupiti na teritoriju Jugoslavije. Dajte naređenje u moje ime Štabu Osmog korpusa Južne grupe i Drugom korpusu, a takođe i Glavnom štabu Hrvatske, kako bi zauzeli sve strategijske tačke i preduzeli

¹² Materijali za izučavanje Mornarice NOVJ, Arhiv Vojnoistorijskog instituta, depešni saobraćaj, depeše 68 i 75.

¹³ Materijali za izučavanje Mornarice NOVJ, depešni saobraćaj, depeša 78; *British Operations in Support of the Yugoslav Partisans*, znanstveni skup u Londonu 1976.

¹⁴ *Allied Plans for Trans Adriatic Operations 1944—1945*, britansko saopćenje za jugoslavensko-britanskim okruglim stolom u Dubrovniku 1978. godine.

veliku opreznost na obali Jadranskog mora da bi omeli bilo kakav neočekivan pokušaj na nas.«¹⁵ S druge strane, vodeći računa da ova zategnutost u odnosima dviju savezničkih vojski i mornarica može samo škoditi naporima da se porazi zajednički neprijatelj, Tito je zauzeo stav da sva sporna pitanja treba riješiti sporazumno, uz sve poštovanje suvereniteta jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta.

Maršal Tito je 21. novembra dostavio vrhovnom savezničkom komandantu na Sredozemlju, generalu Vilsonu, načelan agreman da se luke Split, Šibenik i Zadar stave na raspolaganje savezničkim mornaricama za operacije protiv njemačkih pomorskih snaga na Jadranu. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ponudio je, također, saveznicima upotrebu pomoćnih aerodroma u blizini Zadra, pod uvjetom da se britanske kopnene snage predviđene za zaštitu i opsluživanje aerodroma smanje na jednu trećinu. Komanda i zaštita tih aerodroma bila bi, naravno, u nadležnosti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Na osnovu praćenja zbivanja duž istočne jadranske obale, povezujući uplovljenje većih ratnih brodova u Split i Zadar sa zahtjevima da se iskrcaju krupne kopnene snage (preko 20 hiljada vojnika) u zadarskom području radi »zaštite« zadarskog aerodroma i neprekidno pojačavanje britanskog ekspedicionog korpusa (»Floyd Force«, preko 3.000 vojnika) u rejonu Dubrovnika, može se s pravom zaključiti da se radilo o kontinuiranom nastojanju britanske vlade da osigura svoje interese u Jugoslaviji.

Na osnovu toga, može se ustvrditi da je epizoda »Delhi« u vezi sa širim britanskim planovima na Jadranu. U tom kontekstu interesantno je i pismo komandanta savezničkih armija u Italiji, generala Aleksandera (Alexander), vrhovnom komandantu Sredozemlja, generalu Vilsonu, od 30. oktobra 1944. da »pod maskom otvaranja zemlje za pomoć snagama maršala Tita« treba obaviti pripremne radove za osposobljavanje luka, lučkih postrojenja i komunikacija na području Zadar — Knin — Sinj — Šibenik prije glavne operacije iskrčavanja. Britanci bi imali najprije izvršiti odgovarajuća izviđanja u Splitu, a potom u Šibeniku i Zadru. Izvjesno je da su upravo krstarice »Delhi« i »Colombo«, zatim neki štabni brodovi (pristali u Šibeniku), poslati na izviđanje u duhu direktive generala Aleksandera.¹⁶

¹⁵ Arhiv SKJ, br. 310/1944.

¹⁶ Public Record Office, »Foreign Office«, 214/40; D. Biber, *Britanski dokumenti o planiranju savezničkog iskrčavanja na istočnu obalu Jadrana*, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1975.

Ne smije se gubiti iz vida ni činjenica da je Vilson u to vrijeme, na zahtjev anglo-američkog Kombiniranog odbora načelnika generalštabova da razradi plan za invaziju Istre, razmatrao i varijantu nebranjenog iskrcavanja u dalmatinske luke, odakle bi vršio dalji prodor na sjever, prema Istri. Doduše, taj strategijski plan nije nikad realiziran, ali je bio dio svih britanskih planova o pokušajima da se učvrste na dalmatinskoj obali. Tako, u direktivi Kombiniranog odbora načelnika generalštabova savezničkoj Vrhovnoj komandi na Sredozemlju od 2. 12. 1944. piše:

»a) Nastaviti s uvođenjem lakih snaga preko dalmatinskih luka u cilju prepadnih dejstava i otežavanja njemačkog povlačenja.

b) Osigurati mogućnost brzog prebacivanja vazduhoplovnih snaga s talijanskog na jugoslavenski front.

c) Koristeći resurse koji se mogu uštedjeti u talijanskoj kampanji, urediti i opremiti baze na dalmatinskoj obali, kako bi bili spremni za slučaj bilo koje povoljne situacije». ¹⁷

Britanski komandanti su, naravno, veoma rado prihvatili prijedlog Kombiniranog odbora — računali su da im je potrebno šest divizija i deset nedjelja za pripreme, tako da je operacija mogla početi prve nedjelje februara 1945. godine. Još uvijek nije poznato do kojeg su stupnja ovi planovi (operacija »Gelignite«) stigli, ali je činjenica da je ideja o invaziji na istočnu jadransku obalu neprekinuta konstanta jedne politike koja nije uspjela shvatiti sve one promjene što su se odigravale na suprotnoj obali.

U međuvremenu, Tito je 6. decembra primio Čerčilovu poruku upućenu tri dana ranije. U razgovoru s Maklejnem, koji je pokušao svu odgovornost za incident s »Delhijem« prebaciti na komandanta Mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, general-majora Josipa Černija, Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije je istakao da njegovi komandanti »nisu ništa znali o dolasku brodova i nisu imali vremena dobiti instrukcije.« Tito je želio da unaprijed zna kada će tačno doći i uploviti saveznički brodovi. ¹⁸

Na sastanku održanom sutradan, 7. decembra u Beogradu, između maršala Tita, komandanta Balkanskih vazduhoplovnih snaga vicemaršala Eliota i brigadira Maklejna, raspravljano je prvi puta o baziranju savezničkih pomorskih i vazduhoplovnih snaga na istočnoj jadranskoj obali. S obzirom na to da je Tito smatrao da je potrebno

¹⁷ *Allied Plans for Trans Adriatic Operations 1944—1945*, britansko saopćenje za okruglim stolom u Dubrovniku 1978. godine.

¹⁸ *Public Record Office, »Foreign Office«, 371/44281, R. 20201.*

mnogo manje od 20 hiljada ljudi, koliko su Britanci predlagali za zaštitu vazduhoplovne baze u području Zadra, i da Osmi korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije može uvijek držati jednu svoju diviziju u Zadru radi zaštite te baze, dogovoreno je da se odluka o sprovođenju operacije »Fairfax« odloži dok se ne održi sastanak između maršala Tita i komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje. Na Maklejnovu izjavu da je komandant za Sredozemlje zainteresiran da se potpiše što prije pomorski sporazum, kako bi britanski brodovi mogli uploviti u jugoslavenske luke, radi operacija ili iz drugih razloga, prema uobičajenom postupku mornarice, Tito je želio da se napravi jasna razlika između sidrišta i stalnih baza. On nije imao ništa protiv ovih prvih, sve dok ona ostanu sidrišta. Odlučeno je da se naprave neophodne dopune britanskog nacrtu pomorskog sporazuma.¹⁹

Tito je ostao dosljedan stavu da se problem baziranja savezničkih brodova i aviona riješi sveobuhvatnim sporazumom, uz potpuno poštovanje jugoslavenskog suvereniteta. Isto tako, pokazao je dobru volju da se nastali nesporazumi odmah riješe, i već 10. decembra uputio je Štabu mornarice slijedeću poruku: »Sa komandantom i posadom ratnog broda 'Delhi' održavajte sasvim korektne odnose. Posada i oficiri broda mogu izlaziti na kopno. Oficiri za vezu koji se nalaze u Splitu mogu ići na brod. Ratnom brodu pružiti potrebne olakšice. Ja ću sa saveznicima urediti pitanje parobroda (sic!) 'Delhi' i o tome vas obavestiti. Za svaki neodgovoran postupak prema savezničkim oficirima i vojnicima vaš štab mi je odgovoran.«²⁰ Sutradan je od Štaba Mornarice stigao odgovor: »Jutros 11. decembra uspostavili ponovno kontakt sa krstaricom 'Delhi'. Regulišemo odnose sa krstaricom prema vašim naređenjima. Sa ostalima odnosi kao i ranije normalni.«²¹

Tito je na taj način zahtijevao korektan tretman savezničkih brodova, ali je, istodobno, ostao odlučno pri tome da se sa saveznicima ne može sklopiti takav sporazum koji bi omogućio uspostavljanje britanskih pomorskih baza u svako vrijeme, u bilo kojoj jugoslavenskoj luci. On je energično tražio da se poimenice navedu luke koje bi se koristile kao baze, dok bi se sve ostale tretirale kao sidrišta, što bi se uz prethodno odobrenje koristila samo u slučaju potrebe i to na određeno vrijeme.²²

¹⁹ *Public Record Office*, »Foreign Office«, 8383.

²⁰ *Materijali za izučavanje Mornarice NOVJ*, depešni saobraćaj, depeša br. 43.

²¹ Isto, depeša br. 44.

²² *Public Record Office*, »Foreign Office«, 371/44397, R 21895.

Na sličan način je riješavano i pitanje grupe »Floyd«, iskrcane u Dubrovniku. Brigadir Maklejn je 12. januara 1945. izvijestio Forin ofis o noti koju mu je dostavio načelnik Kabineta vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, a koja glasi: »Naše su jedinice potpuno očistile Crnu Goru, Sandžak i Dalmaciju. U tim operacijama britanska artiljerija pružila je našim jedinicama dragocjenu pomoć u protjerivanju neprijatelja iz rejonu Danilovgrad — Nikšić. Sada više ne postoji potreba za vašim artiljerijskim jedinicama na ovom ili ma kojem drugom sektoru jer mi raspoložemo dovoljnom artiljerijom za gonjenje i uništavanje neprijatelja koji se povlači... Sporazumno je utvrđeno da se vaše snage povuku sa naše teritorije čim prestane potreba za njima. Međutim, vaše jedinice ne samo da nisu povučene već se oko 3.000 vaših vojnika nalaze u rejonu Dubrovnika i Trebinja, mada ste nas obavijestili da ukupna jačina vaših snaga iznosi 1.600 do 2.000 ljudi. Komandant vaših snaga u Dubrovniku ignorira naše vlasti i nastavlja sa prikupljanjem artiljerije i municije, mada vaše jedinice nisu nigdje angažirane u borbi... Od vas očekujemo da preduzmete mjere za povlačenje tih snaga...«²³

Situacija se počela lagano smirivati, ali je Tito bio i dalje veoma podozriv u pogledu ustupanja pomorskih baza. Oprezni su bili i naši mornarički komandanti u Splitu. To su osjećali i Britanci, a Maklin u telegramu Forin ofisu, 12. januara 1945, jasno ističe kako Tito »uopće ne može shvatiti naša uporna nastojanja da mu pomognemo osposobiti luke, da li on to htio ili ne, i da stoga inzistiramo na nedovoljno jasnom obrazloženju stalnog boravka 'Delhija' u Splitu«. ²⁴

Maklejn dalje objašnjava da je »neshvatljivo partizansko držanje lakše razumjeti u svjetlu naše intervencije u Grčkoj, koja se ovdje pažljivo prati i koja je očito pojačala sumnje da mi razmišljamo o sličnoj akciji u ovoj zemlji«. Šef misije zapadnih saveznika otvoreno priznaje da ni njemu nisu potpuno jasni britanski dugoročni planovi na jugoslavenskom ratištu: »Ukoliko je naša namjera da bilo kad iskrcamo jake snage u Jugoslaviji, smatram da ćemo prethodnim sitnim pokušajima da 'stavimo nogu u vrata' izazvati samo trvenja i sumnjičavost i time prejudicirati naše krajnje izglede na uspjeh«, zaključuje u svom telegramu Maklejn. ²⁵

²³ *Public Record Office*, »Foreign Office«, 371/48808, R 937/92.

²⁴ *Isto*, 371/48808, R 1155.

²⁵ *Isto*.

Tito i Maklejn su 6. januara 1945. potpisali sporazum o vazduhoplovnoj bazi u Zadru. Ambiciozni plan »Fairfax« u onsovi je napušten, a konačnim sporazumom je predviđeno: da se u oblasti Zadra stacionira osam lovačkih i lovačko-bombarderskih eskadrila, uključujući i dvije eskadrile (prva i druga) Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije; da brojno sanje letačkog osoblja i posade protivvazdušne obrane bude ukupno 3.700 ljudi, a za izgradnju i održavanje aerodroma predviđeno je još 3.000 vojnika; da zaštita i obrana baze, osim protivvazdušne, bude u nadležnosti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije; i da komandant vazduhoplovne baze bude član jugoslavenskog vazduhoplovstva, baziranog u Zadru.²⁶

Ovim sporazumom britanski načelnici štabova nisu bili oduševljeni, a načelnik Imperijalnog generalštaba, feldmaršal A. Bruk (Brook), kritizirao je Maklejna da »nije dovoljno uporan prema Titu i suviše ugađa njegovim ćudima«. U depeši feldmaršalu Aleksanderu, novom savezničkom komandantu na Sredozemlju (12. decembra 1944. zamijenio je Vilsona), Bruk kaže: »Ni u snu nam ne bi palo na pamet da prihvatimo takve uvjete (misli na sporazum sa NOVJ, B. V.) od Francuske, Belgije ili Holandije, pa zašto bi dovraga dozvolili Titu da se miješa u naše vođenje rata.«²⁷

Pomorski sporazum, kojim je u osnovi riješen problem baziranja savezničkih brodova u jugoslavenskim lukama, potpisali su maršal Tito i Maklejn, kao predstavnik savezničkog komandanta Sredozemlja, 17. januara 1945. godine.²⁸ Glavne tačke sporazuma su bile: (1) da savezničke pomorske snage mogu privremeno bazirati u Splitu ili bilo kojoj drugoj luci ili sidrištu sjeverno od Splita, uz obavezu da pravovremeno najave doplovljenje svojih brodova jugoslavenskim pomorskim vlastima; (2) da saveznici u tim lukama mogu organizirati svoju pomorsku i protivavionsku obranu. Sa svoje strane, jugoslavenske vlasti su bile dužne pružiti svaku pomoć komandantu britanskih snaga i obavještavati ga o svemu što može uticati na savezničke pomorske operacije; (3) komanda luka i sidrišta ostaje u nadležnosti komandanata Narodnooslobodilačke vojske

²⁶ Isto, 371/44808, R 64; *Materijal za izučavanje Mornarice NOVJ*, Štab Mornarice, operativna prepiska, 153—154.

²⁷ *Public Record Office*, »Foreign Office«, 214/42 X/1 8940.

²⁸ Josip Smolaka, povjerenik za vanjske poslove u Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, u svom *Partizanskom dnevniku* za 8. januar 1945. godine zabilježio je: »Maršal već dugo odlaže potpis ovog ugovora (misli na pomorski ugovor, B. V.), a Englezi urgiraju. Iz političkih razloga bilo bi bolje ne imati nijednog engleskog vojnika na našoj teritoriji..., ali teško im je odbiti zahtjev, pošto Nijemci tope njihove brodove u sjevernom Jadranu... Valjat će da im se to odobri. Ali ćemo čekati dok vidimo šta će biti s tom zajedničkom vladom«.

Jugoslavije; (4) da se savezničke pomorske vlasti neće ni u kom slučaju miješati u lokalna unutrašnja pitanja ni u administraciju, niti dirati suverenitet narodnooslobodilačkih vlasti.²⁹

Poslije potpisivanja pomorskog sporazuma odnosi između Mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i savezničkih pomorskih snaga počeli su se postepeno normalizovati. No, sve nesuglasice nisu još uvijek bile otklonjene. Tako, Maklejn, 5. februara izvještava kako je intervenirao kod Tita da njegovi komandanti u Splitu i Zadru izgleda još uvijek ne poštuju sklopljene sporazume.³⁰ Britanski predstavnik u Bariju, F. Brod (Broad), javlja 9. februara Forin ofisu da jugoslavenski mornarički komandanti ne poštivaju odredbe komandanta Mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, za kojeg tvrdi da je izjavio »da ne može učiniti ništa dok ne primi tekst (sporazuma, B. V.)«. Odbio je da se upozna sa tekstom što su mu ga predočili britanski oficiri.³¹ Još uvijek uznemireni, Britanci su planirali iskoristiti predstojeću posjetu feldmaršala Aleksandera maršalu Titu u Beogradu. Komandant Sredozemlja trebalo je energično da protestira u vezi sa teškoćama u Splitu i Zadru. Britanski ministar vanjskih poslova, A. Eden (Eden), u direktivi za sastanak Tito — Aleksander između ostalog napominje da, ako prije konferencije ne dođe do stvarnog poboljšanja tretmana britanskih ratnih brodova, Aleksander mora tražiti uklanjanje komandanta Mornarice NOVJ, Josipa Černog, koji bi bio veoma »pogodno žrtveno janje«.³²

Međutim, do Aleksanderovog dolaska u Beograd odnosi su, i po britanskim izjavama, potpuno normalizirani, tako da na konferenciji između Tita i Aleksandera, od 21. do 24. februara 1945. u Beogradu, problem pomorskih baza i, pogotovo, incidenti s krstaricama nisu uopće spominjani. Britanski feldmaršal je odmah u početku informirao Tita kako nema namjeru preduzimati bilo kakvu vojnu operaciju širih razmjera na jugoslavenskoj teritoriji.³³ Jedino je predviđao, u vezi s razvojem operacija, uspostavljanje novih vazduhoplovnih baza u sjeverozapadnim krajevima Jugoslavije, sa čime se maršal Tito načelno složio. Aleksander je spomenuo i eventualno zauzimanje otoka Lošinja radi zaštite zadarskog aerodroma, na što je Tito odgovorio da je Lošinj lako zauzeti ali ga je teško odr-

²⁹ *Public Record Office*, »Foreign office«, 371/48808, R 550, R 559 i 371/44809, R 2656, R 3160, *Materijali za izučavanje Mornarice NOVJ*, Štab Mornarice, operativna prepiska, 155.

³⁰ *Public Record Office*, »Foreign Office«, 371/48809, R 2677.

³¹ *Isto*, 371/48809, R 2930.

³² *Isto*, 371/48809, R 3060.

³³ Treba imati u vidu da su Britanci mislili na staru jugoslavensku granicu s Italijom.

žati ako susjedna obala nije u savezničkim rukama. Maršal je predložio da se za zauzimanje otoka Lošinja upotrijebe divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, slobodne poslije izvedene mostarske operacije, a da saveznici osiguraju vazduhoplovnu i artiljerijsku podršku, kao i snabdijevanje oružjem i municijom. U međuvremenu, saveznički veliki brodovi (krstarice) napustili su jugoslavenske luke. U završnim operacijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno Jugoslavenske armije, učestvovali su, samo povremeno, saveznički manji artiljerijski i desantni brodovi i avijacija.

Prisustvo savezničkih pomorskih, vazduhoplovnih i kopnenih snaga na istočnoj jadranskoj obali u sudbonosnim danima bitke za Jadran, postavilo je na dnevni red sređivanje međusavezničkih odnosa na jadranskom pomorskom vojištu. Političko i vojno rukovodstvo jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta, u prvom redu Josip Broz Tito, veoma uspješno se uključilo u političko-diplomatske akcije velikih sila i s mnogo političke zrelosti i intuicije postavilo saradnju sa saveznicima na ravnopravnu osnovu. Pomorskim i vazduhoplovnim sporazumima iz januara 1945. dobijena je garancija da prisustvo savezničkih snaga na našoj obali neće ugroziti osnovne tekovine narodnooslobodilačkog rata i revolucije.